

Flamencocigányok Andalúziában

Caterina Pasqualino: *Dire le chant. Les Gitans flamencos d'Andalousie*. Paris: CNRS Éditions, 1998. 294 p.

*El suspiro se queda al aire, el último suspiro. Lo dicen las gentes. Como da el último suspiro esta persona es como si no hubiera existido.*¹

Caterina Pasqualino a kulturális antropológiai cigánykutatások 1990-es években publikálni kezdő generációjához tartozik.² A palermói születésű kutató első monográfiájában (1990) – amely egyúttal a Palermói Egyetemen írt szakdolgozata is volt – még nem a cigánysággal foglalkozott, hanem egy, az antropológia történetében Charlotte Gower Chapmannek köszönhetően híressé vált szicíliai faluközösség, Milocca életével.³ Pasqualino Daniel de Coppet, Bernard Leblon és legfőképpen Patrick Williams tanítványaként, 1990 és 1992 között spanyolországi cigányok körében folytatott kutatásokat. Itt végzett résztvevő megfigyeléseinek eredményeire támaszkodva írta és védte meg doktori téziseit 1995-ben az *Ecoles des Hautes Etudes en Sciences Sociales*-on, mely azután a *Dire le chant* című monográfia alapjául szolgált.

Pasqualino először Sevillában, Andalúzia fővárosában próbálkozott (13. p.), de San Diego gitano nyomornegyedében jelenléte annyira zavarólag hatott, hogy csalódottan kellett elhagynia a várost (16. p.). Azon őszinte vallomások egyike található meg itt, amelyben egy antropológus a saját kudarcáról beszél. Ez annál is inkább tiszteletre méltó, mivel a cigánykutatók az ilyesmiről leginkább csak hallgatni szoktak.⁴

A sevillai sikertelenség után esett az újabb választás Jerez de la Fronterára, „a gitano ünnepek hazájára”, ahol ha nem is mindegyik család „műveli a flamencót”, de „ők az igaziak...!” (18. p.). A kutató ezen a nyomon indul el, és agilis elemzési módszerrel sikerül bebizonyítania, hogy valóban nem egyszerűen csak egy zenei műfajról van szó, hanem egy sajátos életmódról is.

Már a *Bevezetés*-ben explicitté teszi, hogy a monográfia arra vállalkozik, hogy kiszabadítsa a flamencót „abból az esztétikai skatulyából, amelybe hajlamosak vagyunk bezárni”. Annak művelése „nem ugyanaz, mint a tücsöknek a szorgos hangyák szórakoztatására szánt kedves mulatság”, hanem egy igen összetett gondolatrendszer alapja, amelyre egy olyan közösség szerveződik, amely 16. századi Spanyolországba való érkezése óta elszántan védelmezi identitását a *payókkal* (nem cigányokkal) szemben (12. p.).

Az I. fejezet Pasqualino „útinaplója”: annak a folyamatnak a leírása, ahogyan a terep „befogadta őt”. A már említett sevillai kudarc után Jerez de la Fonterában „la nina de Manuela” (Manuela lánya) lett, Rafael, a nép jogainak és a flamencónak a védelmezője pedig rábizta a *verdad de los flamencost*, azaz a „flamencók igazságát” (19. p.). Vajon

mi lehet az? Erre vonatkozó érveit és gondolatait a szerző a 7. és egyben utolsó fejezetben foglalta össze. A monográfia kulcsa mégsem ez, hanem a 6. fejezet. Valójában minden szövegrész ebbe az irányba mutat, ennek a megalapozására szolgál.

A 2. fejezet a „*gitano* Jerez” monografikus bemutatása, amelyben a történelem és az eredetmitológia „megfelelő arányú” és „szakszerű vegyítésével” az életmód és a családi szerveződés szintézisével találkozhatunk. És itt ismerkedhetünk meg a két rivális negyeddel, Santiagóval és San Miguellal is, amelyek szembenállása később még nagyobb jelentőségre tesz szert.

A *gitanók* három legfontosabb ünnepe, amelyek mindegyike kiváló alkalom a „flamenco-összejöveletekre”: a keresztelő, az eljegyzés és az esküvő. Az utóbbi kettőt helyezi középpontba a 3. fejezet (az elsőt egy későbbi számára tartogatja). És még ha ennek az etnográfijára is gondolt Anita Volland – aki a spanyolországi cigány kultúrával több évtizede foglalkozik –, amikor a a könyvről szóló ismertetésében a *Dire le chant* gazdagságát hangsúlyozta (Volland 2000:217), minden bizonnyal a monográfia következő részeire is utalt, amelyek még ennél is gazdagabbak.

A *tánc és az ének* című, 4. fejezet arra a kérdésre adja meg a választ, hogy hogyan hagyományozódik a flamenco Jerez de la Fronterában. A klasszikus esettanulmányok ideáját követve nem maradhat ki a szocializáció témája sem. Pasqualino – az előző fejezethez képest – visszalép az emberi élet korábbi fázisaihoz, a gyermek-, illetve a serdülőkorhoz, amikor Jerezben „megtanulnak énekelni”, és amikor „a táncot elkezdik gyakorolni”. A monográfia ezen a pontján a kutató próbálja összekötni a szocializációs mintákat a társadalmi struktúrával. A nemek szerinti elkülönülést a „flamencóhoz nevelődés” is megerősíti, amihez az anyagi javak megszerzésének eltérő módjai is társulnak. Nemcsak arról van szó, hogy a férfiak tánca különbözik a nőkéétől (110. p.), hanem arról is, hogy amíg a tánc alapvetően a nők ügye (111. p.), addig az éneklés a férfiaké (128. p.). A nők a tánc királynői (*reina del baile*), a dalt ellenben férfias módon kell előadni.

Nehéz megállnom, hogy el ne meséljem, hogyan kell „helyesen”, azaz nem kiabálva flamencót énekelni (141–144. p.), vagy hogy mit jelent a *macho*, a levegővétel nélkül, erős hangon előadott zárórész (129. p.), de ez egy recenzió kereteit messze meghaladná. Említésük azért fontos, mert ezek segítségével lesz a *gitano* flamenco más, mint a *payók* flamencója. A *gitanók* szerint ők jelenítik meg „a dal igazi arcát”, a nem cigányok ellenben „csalnak a dalban” (144. p.).

Nekünk, akiknek Magyarországon – nem kis mértékben Kovalcsik Katalin és Michael Stewart jóvoltából – vannak ismereteink a hazai oláh cigány közösségek zenei világáról, ismerősnek tűnhet ez a leírás. A flamencogitanók és a magyarországi oláh cigányok dalokhoz való viszonya közt fennálló hasonlóság Pasqualinónak is feltűnt (145. p.). Őm szerinte a flamenco két különböző társadalmi helyzetben létezik. És noha az „igaz dal” köré valóban csak a férfiak gyűlnek össze, az ünnep ettől teljesen eltérő helyzetet teremt. A hangulat ez utóbbi esetben olyan vidám, hogy az egyén számára nem teszi lehetővé, hogy elszigetelten fejezze ki magát. Mindenkit csatlakozásra szólít fel egy tánckörbe, melynek legteljesebb megnyilvánulási formája a *talamo*. A táncok egymást váltják a dalok és tapsok szakadatlan láncolatában. Az eljegyzés és az esküvő során a közösségi szolidaritás lendületét azzal koronázzák, hogy kórusban éneklük az *alboreákat* (148. p.).

Az előbbihez hasonló „közösségi megmozdulásról” van szó a nagyhéten is, amelyről az 5. fejezetben olvashatunk egy igen alapos elemzést. A *gitanók* kereszténynek, legtöb-

ben katolikusnak vallják magukat (151. p.). Pasqualino több példát is említ annak bizonyítására, hogy nem egyszerűen csak átvették a *payók* vallási szokásait, hanem saját kultúrájukhoz igazították azokat (156–170. p.). A *gitano* vallási meggyőződés és gyakorlat lényegét Jerezenben a szentképek iránti áhítat foglalja össze (154. p.). Erre különösen a nagyhéten fordítanak nagy figyelmet: legdédelgettebb álmuk, hogy tekintetük egyszer „összetalálkozzon” a körbehordozott Krisztusával (176. p.). Emellett odaadásukat a *gitanók* úgy is kifejezik, hogy dicsőítő énekeket, úgynevezett *saetákat* énekelnek (177. p.).

A santiagoói *gitanók* Krisztusa *El Prendimiento* (*El Prendi*), azaz „Az elfogott” (178. p.). Ezzel szemben a San Miguel-belieké: *El Cristo de l’Expiración*, vagyis „A Lelkét Kilehelő Krisztus” (190. p.). A santiagoóiak azzal dicsekszenek, hogy a nagyhéten – az egyébként fogoly – Krisztusukat „táncoltatják” (188. p.). A San Miguel-beliek pedig azt állítják, hogy a Körmenet végső pontjához érve az ő Krisztusuk haját valójában utolsó sóhaja lebbenti meg, és ez párhuzamba állítható azzal, amikor a tehetséges flamencoénekes a dal legbelső lényegét az utolsó kilégzéssel, a *machóval* éri el (199. p.).

Pasqualino továbbgondolja a két Krisztus és a két *gitanonegyed* közti különbséget. San Miguel *gitano* mivoltja, cigány identitása szerinte erőteljesebb Santiagóénál: azaz a „szélben meglibbenő hajú” Krisztus a szabadságot testesíti meg. Ezzel szemben „a santiagoói *gitanók* gondolkodásmódjára erősen rányomja a bélyegét a *payóktól* való függés” (200. p.).

Nem lenne teljes a kép, ha azt gondolnánk, hogy a *gitanók* csak keresztelő, eljegyzés vagy esküvő alkalmával ünnepelnek. Kevésbé ünnepélyes összejövetelek (például születésnap, bevonulók búcsúztatása vagy egy, a mindennapok sorát megszakító bármilyen esemény stb.) is lehetőséget nyújtanak a táncra és az éneklésre (lásd 6. fejezet). Ezeken „a lélegzet, a dal közvetítője, elsőrendű szerepet játszik”. Minden esetben „a rituális aktusok együttesének vezérfonalát alkotja” (257. p.).

Pasqualino elképzelése szerint az ünnepek során egyfajta folytonosság teremődik az ének, a lélegzet, a levegő és a halottak között: „... ha a halál a lélegzettel való távozás – lélegzetté válás –, az éneklés szintén a lélegzet elvesztésével, így a halálhoz való közeledéssel jár a *macho* pillanatában. Amikor az énekesnek eláll a lélegzete (úgy tűnik, hogy ilyenkor lélegzetét visszafojtva énekel), kiengedi a lelkét, és az ősökhez közelít” (248. p.). A kutatónő nem áll meg ezen a ponton; azt állítja, hogy a férfiak nemcsak kimerítik lélegzetüket, hanem egy, az est végén elfogyasztott – *pacalból* és *szalonnából* álló – rituális étellel (249–250. p.) meg is szerzik, magukhoz veszik az ősi énekesekét. Az étel elfogyasztásával megerősítik egyrészt saját belső részeit, másrészt lélegzetük termékenyítő erejét is. Amikor később, a következő ünnep alkalmával énekelnek, akkor belső részeikből bocsátják ki majd lélegzetüket a nők felé, hogy megtermékenyítsék őket, akik tánc közben szintén igyekeznek ezt a lélegzetet a saját belső részeikbe fogni. Ha sikerül, akkor „felfújja őket a szél”, vagyis megtermékenyülnek. A flamencolégzet, -lélek átjárja az emberi létezést, a születéstől a halálig. A halottakból az élőkbe száll, a férfiakból a nőkbe, a nőkből a magzatba, hogy aztán a halál pillanatában szél alakjában újra szétoszoljon a levegőben (258. p.), és kezdődhessen újra előlről minden.

Mind a santiagoói *gitanók*, mind a San Miguel-beliek megkülönböztetik magukat egymástól, mindkét csoportnak saját természetfelfogása van, a *payokkal* szemben mégis azonos a térre vonatkozó elképzelésük (269. p.). Pasqualino olvasatában (is) a *gitanók* ereje abban rejlik, hogy képesek voltak elkerülni a *payókkal* való szembekerülést, miköz-

ben a nem cigányok ellenőrzésén kívül eső gondolatok és tettek együttesét építették ki. Ezt pedig „az utódnemzés és a halottkultusz misztériumához kapcsolódó, transzcendens értékekkel felruházott” flamenco tette lehetővé (273. p.). Így lehetséges, hogy a *gitanók világa* a mi világunkon innen és túl van, alatta és fölötte helyezkedik el (269. p.).

JEGYZETEK

1. „A sóhaj, az utolsó sóhaj a levegőben marad. Az emberek ezt mondják. Amikor valaki utolsót sóhajt, az olyan, mintha sosem létezett volna.” (248. p.)
2. Akárcsak Paloma Gay y Blasco, Francesca Manna, Alaina Lemon, Mattijs van de Port vagy Elizabeth Tauber. Magyar nyelven Pasqualinótól mindeddig egyetlen tanulmány olvasható: éppen az első, cigányokról szóló – eredetileg 1990-ben megjelent – értekezése (lásd Pasqualino 1996).
3. A *Milocca: a Sicilian village* egyike volt azoknak az első tanulmányoknak, amelyeket az antropológusok „elmaradott” falusi világokról készítettek. Chapman 1928-ban ment Miloccára, írása pedig 1935-re készült el, 5 évvel azután, hogy Robert Redfield híres, mexikói falumonográfiája, a *Tepoztlán* napvilágot látott. Chapman *Miloccája* azonban a II. világháború zűrzavaros éveiben elveszett. A kéziratra csak több mint 35 évvel később találtak rá a Chicagói Egyetem Antropológia Tanszékén, és csak 1971-ben jelenhetett meg nyomtatásban.
4. „Az etnográfiai kudarcok témája alapvetően fontos kellene hogy legyen a terepkutatásról folytatott vita során, ennek ellenére mégis alig foglalkoznak vele. Az egyes kudarcokat rendszerint el szokták hallgatni, vagy legalábbis nem teszik nyilvános megbeszélés tárgyává, a szakmai hírnév csorbulásától tartva. Természetesen vannak ügyesebb és kevésbé ügyes etnográfusok, azonban ha az etnográfia elsősorban egy közösséggel létesített kapcsolat, ez a kapcsolat nehéznek vagy lehetetlennek is bizonyulhat, olyan okokból kifolyólag, amelyek messze felette állnak a kutató egyéni ügyességének a kérdésén.” (Piasere 1999:84.)

IRODALOM

CHAPMAN, CHARLOTTE GOWER

1971 *Milocca: a Sicilian village*. Cambridge, Mass. – London: Schenkman.

PASQUALINO, CATERINA

1990 *Milena. Un paese siciliano sessant'anni dopo*. Napoli: Edizioni Scientifiche Italiane.

1996 *Az andalúz cigányok*. Magyar *Lettre Internationale* 21:75–77.

PIASERE, LEONARDO

1999 *L'etnografia come esperianza*. In *Un mondo di mondi. Antropologia delle culture rom*. 53–84. Napoli: L'ancora.

VOLLAND, ANITA

2000 *Recenzió Caterina Pasqualino *Dire le chant* (1998) című könyvéről*. *Romani Studies* 10(2):217–221.